

UDK 913.3:33 (091)
Rajko GNJATO*

O NEKIM PROBLEMIMA REGIONALNE GEOGRAFIJE I REGIONALGEOGRAFSKOG RAZVOJA S POSEBNIM OSVRTOM NA EKONOMSKOGEOGRAFSKU PROBLEMATIKU

Uvodna razmatranja

Među brojnim geografskim naukama, regionalna geografija ima najduži razvojni put. Međutim, tek sa Herodotom (V vijek p.n.e.) i njegovim poznatim djelom Istorija, koje sadrži obilje »putopisnog« materijala, otpočinje period intenzivnog razvoja geografije i to deskriptivnog regionalnogeografskog pravca. Upravo, Herodotov period razvoja geografije označavamo prvom fazom razvoja ove nauke a njeno trajanje na određeni način proteže se do naših dana. Nije cilj ovog rada da prati razvojni put regionalne geografije već da pokuša dati odgovor na neka aktualna pitanja i probleme u vezi sa ovom geografskom naukom, te da aktualizuje neka otvorena pitanja u vezi sa naznačenom problematikom. Ipak, treba naglasiti kontinuitet razvoja regionalne geografije u okviru geodeterminističke, posibilitističke, morfogenetske, funkcionalne, procesne i savremene »problemske« faze. Međutim, bez obzira na kontinuitet razvoja regionalne geografije, odnosno regionalnogeografskih proučavanja, ovu geografsku nauku, kao i geografiju u cjelini, pratili su i prate brojni problemi.

Pokušaji objašnjavanja globalnih obilježja Zemlje te praktične potrebe za upoznavanjem konkretnih odlika zemaljskog prostora rezultirali su dualizmom u naučnoj geografskoj misli. Dok je u okviru prvih pokušaja otpočeo razvoj opšte geografije u drugim je samo nastavljen razvoj regionalne geografije s akcentom na njenu aplikativnu vrijednost. I jedna i druga oblast geografskih istraživanja zahtijevala je vlastitu i originalnu metodologiju, definiciju predmeta istraživanja, metode i tehnike rada. Neka od ovih pitanja dobivaju odgovor tek u prvoj polovini devetnaestog vijeka u radovima A. Humbolta i K. Ritera. Humbolt definiše geografiju kao sintetičku nauku o Zemljinoj površini, čiji se rezultati dobiju na bazi analitičkih istraživanja. Nepochjenjiv je doprinos Humbolta u uspostavljanju jedinstva opšte i regionalne geografije a na račun opravdanog razbijanja tzv. poznativizma u geografiji. Ipak, Humbolt je znatno više doprinio razvoju fizičke nego društvene i regionalne geografije. U osnovi idealističkih shvatanja K. Riter naglašava značenje prirode i istorijskih činjenica za razvoj čovjeka, te njihov uticaj na diferencijaciju regionalnogeografskih kompleksa.

*) Dr. docent, Odsjek za geografiju, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Sarajevu, 71000 Sarajevo, Vojvode Putnika 43.

Na osnovu učenja A. Humbolta i K. Ritera i njihove koncepcije geografije — sintetičke nauke o jedinstvenoj Zemljinoj površini, nastaje poznata Racelova antropogeografija, koja analizira uticaj okružujuće prirode na čovjeka. U stvari, Racelova antropogeografija stvorila je geografski determinizam, a kao reakcija na ovaj pravac u razvoju geografije javlja se u Francuskoj novi pravac tzv. geografski posibilizam Pol Vidal de la Blaša, kojeg smatramo osnivačem humane geografije ili geografije čovjeka. Premda je u osnovi doprinio razvoju društvene geografije, Vidal de la Blaš ima zasluga i za razvoj regionalne geografije, prvenstveno u definisanju njenog predmeta istraživanja — Zemljine površine, s akcentom na značaj i potrebu istraživanja društvenih sadržaja. S razlogom V. Rogić ističe: »lako na prvi pogled paradoksalno, ipak upravo posibilistički utemeljen revolucionarni opus Vidala de la Blacha u najvećoj je mjeri oplodio klasičnu Ratzelovu antropogeografiju« (1, 81). Činjenica je da ni Vidal de la Blaš kao ni ostali predstavnici posibilizma, a ni Hettner i Dokučajev koji govore o landsaftima (isključivo fizičkogeografskim) nisu uspjeli definisati predmet kompleksnih regionalnogeografskih istraživanja.

O regionalnoj geografiji i predmetu regionalnogeografskih proučavanja

U zavisnosti od shvatanja pojma geografske regije, kroz istoriju razvoja geografije, postoje različiti pristupi predmetu regionalnogeografskih istraživanja kao i različita shvatanja i definicije regionalne geografije. Šarolikost shvatanja u vezi sa ovom problematikom iznijeli su Hettner, Passarge, Vidal de la Blache. Dokučajev, Baranski, Kalesnik i drugi. Od naših jugoslovenskih geografa posebno ističem: B. Milojevića, A. Melika, S. Ilešića, M. Vasovića, V. Rogića, I. Vrišera. Za ovu priliku iznijeću samo neka shvatanja regionalne geografije, geografske regije i predmeta regionalnogeografskih istraživanja nekih od prethodno pomenutih jugoslovenskih geografa, iz prostog razloga što su presudno uticali na formiranje naučne regionalnogeografske misli u Jugoslaviji, pa i šire. S. Ilešić smatra da je »pri aplikaciji osnovna vrijednost geografskog aspekta u regionalnoj kompleksnosti i da je zato ... jedina prava aplikacija geografije u kompleksnom uređenju prostora, u regionalnom prostornom planiranju koje ... ne može biti drugačije nego regionalno i ne drugačije nego kompleksno« (2, 195—197). Za razvoj regionalne geografije i shvatanja predmeta regionalnogeografskih istraživanja posebno treba zahvaliti japanskim geografima Hiroshi Ishidi i Shuichi Nakayami. Po mišljenju M. Vasovića, do 1979. godine objavljeno je šest regionalnogeografskih monografija »na perfektnom nivou« iz pera jednog ili dvojice autora (3, 62). Navedeni i drugi japanski geografi radili su studije o razvoju industrijskih regija, visokoplanskih prostora, te »poseban vid studija o izučavanju sela, njihovih katastarskih teritorija i promjena u njima« (3, 62). M. Vasović, ističe da regionalna geografija izvršava svoj klasični zadatak proučavajući regije. »Ona se pri tome mora osloniti na pojedinačna, specijalistička proučavanja, koja će staviti u službu naučnog objašnjavanja dominantnih osobnosti regije i njihove evolucije. To ne znači da se regionalna geografija oslanja isključivo na rezultate proučavanja specijalističkih disciplina i da svoj zadatak svodi samo na sintetizovanje tih rezultata u cilju predstavljanja integralne strukture regije, kroz koju se probijaju neke osobnosti. Ni jedna nauka ni naučna disciplina ne može biti samo sintetička, već mora imati i svoj analitički, početni pristup. Tako je i sa regionalnom geografijom. I u njoj se mora početi sa dubokom analizom svega onoga što su »specijalisti« proučavali u tretiranoj regiji. Zatim se svaka proučena komponenta mora funkcionalno slijediti kao činilac ili modi-

fikator drugih komponenata, ali i kao pojava podložna reverzibilnom dejstvu... Pri tom se regionalni geograf ne može zadovoljiti samo analitičkim proučavanjem »specijalista« ... on treba i sam da sakupi što je moguće više podataka neophodnih za analizu geografske stvarnosti, naročito onih koji se odnose na međuzavisnost glavnih regionalnih komponenti...« (3, 65—66). Veoma zanimljivo shvatanje suštine problema geografske regije i predmeta regionalnogeografskih istraživanja, a samim tim i regionalne geografije, dao je V. Rogić, po kojem »Geografski regionalni koncept proizilazi iz biti samog predmeta geografskog proučavanja, tj. kompleksnog prostora zemljine površine i osnovne geografske naučne metodologije ... Budući da je objekt geografskog proučavanja cjelokupna prostorna stvarnost zemljine površine, geografski se regionalni koncept mora osnivati na spoznaji objektivnog postojanja prostornih jedinki, koje su rezultat različitih kombinacija transformisane prirodne osnove i društvenih faktora. Nije cilj geografske regionalizacije dioba prostora, već utvrđivanje i objašnjenje objektivno postojeće regionalne prostorne diferencijacije« (4, 115).

Bez obzira na specifičnosti pristupa regionalnoj problematici, ostaje činjenica da se suština regionalnogeografskih istraživanja svodi na utvrđivanje geneze postojeće kulturne fizionomije regije. Imajući u vidu činjenicu da je kulturna fizionomija regije odraz funkcija »prostora« kroz društveno-geografske procese i promjene, uslovljene i kvalitetom prirodnog kompleksa, proističe zaključak da je dinamika prostornog kompleksa, u širem smislu ovog pojma, predmet regionalnogeografskih istraživanja. Svakako, regionalni geografi, zbog brojnosti i obima sadržaja, ne mogu istraživati sve komponente prostornog kompleksa, ali zato regionalni geograf mora raspolagati pouzdanim analizama o kvantitativnim i kvalitativnim sadržajima prostornog kompleksa (regionalnim sadržajima), kako bi mogao analizirati njihov značaj u prostoru. Kulturna fizionomija regije samo djelimično zavisi od prirodnog kompleksa, jer da nije tako ona bi bila statična. Međutim, za regionalnu geografiju, odnosno regionalnogeografska istraživanja, neophodne su analize o elementima prirodnih kompleksa (prirodnih landšafta) kao i kompleksne studije o prirodnim landšaftima kao jedinstvu prirodnih elemenata, kako bi se rezultati tih studija upotrijebili u analizi širokog spektra regionalnogeografskih problema, počev od objašnjavanja funkcija, procesa i problema u regiji pa do problema regionalnog planiranja s akcentom na valorizaciji, uređenju i zaštiti prostora.

Već smo istakli konstataciju da kulturna fizionomija regije nije statična. Ona je promjenjiva i u prostoru i u vremenu. Besmisleno je navoditi primjere o različito formiranim kulturnim pejzažima i kulturnim arealima na sličnim ili skoro indentičnim prirodnim landšaftima, što pouzdano potvrđuje da prirodni kompleks nije presudan u formiranju kulturnog landšafta. Bez sumnje, u pitanju su društvenogeografski činioci (faktori) razvoja kao presudni u diferencijaciji i oblikovanju kulturnih landšafta i kulturnih areala. Zato, regionalni geograf prilikom proučavanja kulturnog landšafta (pejzaža) mora slijediti njegov razvoj kroz karakteristične društveno-istorijske periode, kako bi mogao racionalno objasniti postojeće stanje — savremene funkcije, procese i probleme kulturnog landšafta. Da zaključimo, kulturni landšaft sadrži prostornu i vremensku komponentu; što se tiče prostorne komponente ona je trodimenzionalna i zajedno sa vremenskom čini četvrtu dimenziju kulturnog landšafta.

S obzirom na kulturnu fizionomiju, a time i na funkcije, razlikujemo urbane, ruralne, agrarne, industrijske, turističke i dr. landšafte. Međutim, teško bi se moglo reći da oni čine i individualizirane regionalne cjeline. Naprotiv, tek funkcionalno jedinstvo (fizionska heterogenost, ali zato funkcionalna homoge-

nost na bazi heterogenih privrednih sadržaja) nekih od navedenih kulturnih landšafta predstavlja relativno izdiferenciranu regionalnu cjelinu. S tim u vezi, može se reći da jedino **kompleksan kulturni landšaft** predstavlja predmet regionalnogeografskih istraživanja, koja su u biti kompleksna.

Prstorni kompleks, podrazumijevajući njegov genetski razvoj, kao najširi pojam za predmet kompleksnih regionalnogeografskih istraživanja ne podrazumijeva samo razvoj kulturnog landšafta, odnosno kulturne fizionomije regije premda se suština regionalnogeografskih istraživanja svodi upravo na taj problem. Određeni, manji ili veći, dijelovi prostornog kompleksa, zbog specifičnih fizičkih svojstava a s tim u vezi i relativno ograničenih mogućnosti društveno ekonomske i socijalne organizovanosti na njemu, ne sadrže niti jedan od elemenata kulturnog landšafta. U takvim primjerima predmet regionalnogeografskih istraživanja usmjerava se na potencijalnu valorizaciju prirodnog landšafta (prirodnog kompleksa), bilo da se to čini direktnim istraživanjima regionalnih geografa ili na bazi »specijalističkih« studija. Sve je manje prostora na zemljnoj površini koji se smatraju neupotrebljivim, ili onih koje je potrebno »konzervirati« u iskonskom stanju. Zato, možemo zaključiti, ni jedan dio prostornog kompleksa nije niti može biti izvan domašaja, interesa i predmeta regionalne geografije i regionalnogeografskih istraživanja.

Kao što postoje različita shvatanja o predmetu regionalnogeografskih istraživanja tako postoje različita shvatanja o zadacima regionalnogeografskih istraživanja. Ipak, iz definicije predmeta istraživanja, donekle, proističu i zadaci istraživanja. Ukoliko prihvatimo mišljenje da je kulturna fizionomija prostora osnovni predmet regionalnogeografskih istraživanja anda su i zadaci istraživanja vezani za složenu problematiku kulturnog landšafta, počev od utvrđivanja uticaja prirodnog kompleksa na fizionomiju i funkcije kulturnog landšafta, razvoja kulturnog landšafta kroz karakteristične faze društveno-istorijskog razvoja, te istraživanje savremenih veza i odnosa iz sfere društvenogeografskog i sociogeografskog razvoja relevantnih u oblikovanju, razvoju i transformaciji kulturnih landšafta i kulturnih areala.

Da bi se došlo do odgovora na postavljena pitanja neophodno je utvrditi kvalitativna a vrlo često i kvantitativna svojstva (obilježja) regionalnogeografskih sadržaja. Važan zadatak u proučavanju kulturnog landšafta regije odnosi se na trend i dinamiku kvalitativnih promjena nekih od elemenata ili kompleksa određenih elemenata ispoljenih kroz karakterističan proces društvenogeografskog ili sociogeografskog razvoja. Savremena stanja nekih regionalnogeografskih sadržaja i struktura posljedica su međuzavisnosti uticaja prirodnih elemenata i društvenih faktora, pa se uvrđivanje stepena (intenziteta) međuzavisnosti postavlja kao jedan od bitnih zadataka u problematici proučavanja kulturnog landšafta, kako njegove fizionomije tako i njegovih funkcija.

Svaka »pojava« u prostoru izaziva posljedice koje, brže ili sporije, izazivaju reverzibilno dještvo. Utvrđivanje načina, intenziteta, puteva, posljedica pa i problema postignutog razvoja na inicijalne faktore koji su dali razvoj usloveli smatramo jednim od važnih zadataka u problematici istraživanja regije odnosno kulturnog landšafta.

Razvojni centri (nodusi) pokretačke su snage koje prostornim cjelinama daju funkcionalno a time i fizionomsko obilježje. Istraživanje funkcija razvojnih centara, njihovih planova razvoja, iza kojih bi morala stajati veoma jasna i dugoročna koncepcija regionalnogeografskog razvoja, smatramo jednim izuzetno važnim zadatkom regionalnogeografskih istraživanja.

Različiti kulturni landsafti imaju različita fizionomsko-funkcionalna obilježja, različitu strukturu, kvalitet i kvantitet regionalnih sadržaja, dinamiku promjena po različitim stanjima i obilježjima i slično, pa se zadaci istraživanja i prioritet istraživanja kod pojedinih regija bitno razlikuju. Ove činjenice kod nekih geografa neopravdano izazivaju sumnju u naučnost i originalnost regionalne geografije i regionalnogeografskih istraživanja. Još su u većoj zabludi oni koji smatraju da su »specijalistička« istraživanja nekih od geografskih disciplina krajnji cilj i domet geografije.

U vezi sa iznesenom problematikom nameće se pitanje krajnjeg cilja regionalnogeografskih istraživanja pa samim tim i značaja regionalne geografije.

Već davno su prošla vremena kad je osnovni cilj geografskih (regionalnogeografskih) istraživanja bio otkriti (pronaći) nepoznati geografski objekt. Na izvjestan način, iako ne u potpunosti, a mišljenja sam da nikad neće ni moći, geografija, uključujući sve njene discipline, pa i regionalnu geografiju, u kojoj se mjeri oslobodila deskripcije. Takođe, mi danas, bolje ili slabije, poznajemo funkcije nekog prostora, odnosno regije. Međutim, procesi razvoja regionalnih sadržaja, te procesi u preobražaju regije (kulturnog landsafta) kao jedinstva regionalnih sadržaja, uključujući i utvrđivanje ključnih problema u kompleksnom regionalnogeografskom razvoju kao i iznalazjenje puteva za njihovo rješenje, te utvrđivanje osnova i perspektiva budućeg razvoja predstavlja krajnji domet i smisao regionalne geografije i regionalnogeografskih istraživanja.

Regionalnu geografiju, kao uostalom i geografiju u cjelini, uključujući i većinu ostalih geografskih disciplina, prate brojni neriješeni problemi. Što se tiče regionalne geografije oni su uglavnom iz domena terminologije, tipologije, taksonomije. Poseban aspekt problema regionalne geografije tiče se geografske regionalizacije, koja, usput rečeno, sama sebi nije cilj.

Svaka od prethodno navedenih grupa problema u tolikoj je mjeri obimna, složena, pa i aktualna da zaslužuje poseban i pojedinačan tretman, pa se, objektivno, u ovom radu ne može govoriti o naznačenoj problematici. U kontekstu metodoloških rasprava o regionalnoj geografiji punu pažnju trebalo bi posvetiti metodama i tehnikama rada.

O nekim problemima regionalnog s akcentom na ekonomskogeografski razvoj

U složenoj problematici regionalnogeografskog razvoja, ili, kako se češće kaže regionalnog razvoja, ekonomskogeografski razvoj ima vodeće značenje. Od pravaca i posljedica ekonomskog razvoja u najvećoj mjeri zavisice ostali segmenti regionalnog razvoja.

Regionalni razvoj, te problemi i pitanja koja on nosi, relativno kasno su postali predmet naučnih i drugih interesovanja. Razloga za to ima više. U klasičnoj građanskoj, prvenstveno ekonomskoj, nauci problemi regionalnog razvoja tretirani su pragmatički, ali im se, uopšte uzet, poklanjala mala pažnja. Veoma spor trend regionalnog razvoja posljedica je, u najvećoj mjeri, dugo vladajućeg učenja klasične građanske doktrine o ekonomskom samotoku (samorazvoju).

Klasična ekonomija bavila se dugo vremena izučavanjem uzročnih-posljedičnih ciklusa privrednog razvoja, dok je regionalni razvoj najčešće bio zanemaren. U skladu sa ovim smatralo se da regionalni razmjestaž privrednih aktivnosti opredjeljuju, po pravilu, vanekonomske faktori.

Umjesto regionalne ravnoteže, građanska doktrina ostvaruje ekstremnu teritorijalnu neravnomjernost ekonomskog razvoja. Regionalni poremećaji manifestuju se u formi depresivnih područja koja gube korak u razvoju i zbog svoje smanjene sposobnosti zapadaju u ekonomsku stagnaciju (5, 234). Sva nastojanja ka pravilno usmjerenom regionalnom razvoju imala su i imaju zajednički cilj u ostvarivanju optimalne teritorijalne podjele rada, koja sa granskom raspodjelom proizvodnje čini jedinstven proces. Može se zaključiti da se osnovni zadatak politike regionalnog razvoja ogleda u iznalaženju mogućnosti racionalnog iskorištavanja postojećih i mogućih potencijala, u cilju progresivnih promjena u ekonomskoj i socijalnoj strukturi.

Period poslije drugog svjetskog rata karakteriše, između ostalog, atraktivnost ekonomskog izučavanja regionalnog razvoja, a problematika regionalnog razvoja izlazi iz domena ekonomske analize. Značajan doprinos teoretskim razmatranjima ove problematike dale su mnoge nauke među kojima i regionalna geografija zauzima vidno mjesto. Međutim, posmatrano s aspekta uređenosti društvenopolitičkih sistema, očito je da ni kapitalizam kao ni socijalizam nemaju jedinstven sistem regionalnog razvoja. To je i shvatljivo s obzirom na specifičan put ukupnog ekonomskog i političkog razvoja, kao posljedica kauzalnosti istorijskih, socijalnih i drugih odnosa i procesa na datom prostoru.

Mnoga pitanja regionalnog razvoja nijesu samo ekonomske prirode. Ona zalaze u socijalnu, političku, kulturnu stvarnost i sl., te postaju predmet istraživanja brojnih naučnih disciplina. Zbog toga se na regionalni razvoj mora gledati veoma kompleksno. Ovakav pristup regionalnim sadržajima i regionalnom razvoju samo prividno otežava i unosi pometnju u problematiku regionalnog razvoja — njeno koncipiranje, razvoj i proučavanje. Međutim, ukoliko bi zanemarili ovakav pristup i rješavanju ovog problema prišli jednostrano ili parcijalno pali bi u dogmu građanskog učenja. Smatramo da su problemi regionalnog razvoja veoma kompleksni, da zahtijevaju temeljno proučavanje svih regionalnih sadržaja, da su pod direktnim i indirektnim uticajem susjednih (graničnih) i ostalih regija i njihovih sadržaja, da su u interakcijskom odnosu sa istim te da imaju stalan razvojni put koji, u određenim slučajevima, može biti vrlo blizak cikličnom.

Niz objektivno postojećih problema proizišlih iz tzv. ekonomskog samorazvoja, tržišnog automatizma, primjene lokacione teorije, koncepcije polova rasta, sovjetskog modela TPK, samo su unnijeli pometnju u strategiju regionalnog razvoja, i ostavili brojne probleme koji su se ispoljili kroz destruktivne promjene u brojnim, društvenim, socijalnim, ekonomskim strukturama, podrazumijevajući i složene promjene u strukturi i fizionomiji prostornih kompleksa, odnosno kulturnih landšafta i kulturnih areala.

Naše socijalističko društvo u prvim godinama razvoja suočilo se sa objektivnim problemima u pogledu ravnomjernosti opšteg i regionalnog razvoja, a svakako ne treba bježati od subjektivnih slabosti koje su se ispoljile u neplanskom i kratkoročnom razvoju određenih regionalnih cjelina, koje danas označavamo nerazvijenim i nedovoljno razvijenim. Otežavajući faktori planskog kao i regionalnog razvoja u početnom periodu socijalističke izgradnje, ispoljili su se kroz teritorijalne neravnomjernosti, pretežno agrarnu strukturu privrede sa niskim stepenom industrijalizacije, granskim pristupom u pogledu opšteg privrednog razvoja. Uz sve ovo, problemi nepotpune kvantitativne analize onemogućili su temeljniji pristup regionalnoj problematici. Navedeni problemi uz činjenicu o slabo razvijenoj koncepciji regionalnog razvoja rezultirali su naglašenim regionalnim naravnomjernostima.

Nesumnjivo je da se smisao regionalnog razvoja ogleda u njegovoj kompleksnosti. Takođe, nesumnjivo je da geografski pristup kompleksnom regionalnom razvoju podrazumijeva širok aspekt problema, ne izolovano jedan od drugog već u međusobnoj zavisnosti. Za razliku od brojnih naučnih disciplina, koje na određeni problem gledaju usko specijalistički, pri tom ne vodeći računa o posljedicama koje razvoj određene pojave (sadržaja ili procesa) izaziva, geografski (regionalnogeografski) aspekt podrazumijeva sagledavanje niza posljedica.

Ekonomsko pitanje je osnovno u regionalnom razvoju, pa s tim u vezi najvažniju stranu regionalnog razvoja predstavlja proizvodna specijalizacija regije. Kompleksan razvoj ne isključuje specijalizaciju regije na bazi granskog razvoja. Ukoliko glavna specijalizovana grana privrednog razvoja regije ima uspješan razvoj, onda će i prateće djelatnosti imati sigurnu osnovu razvoja. Neke od pomoćnih (akcesornih) grana uslovljavaju glavnu specijalizovanu (vodeću) granu, dok su ostale preduslov i posljedica razvoja glavne. Npr. nesumnjivo je da Vojvodinu odlikuje razvoj poljoprivrede kao vodeće grane privrednog razvoja. Međutim ovoj grani kao uslov uspješnom razvoju, prethode brojne grane, kako privredne tako i neprivredne) naučni instituti, fabrike za proizvodnju poljoprivrednih mašina, đubriva, hemijskih preparata i sl. S druge strane, brojne grane privrednog razvoja posljedica su razvoja poljoprivrede kao vodeće grane Vojvodine (prehrambena industrija, tržište, razvoj transporta i sl). Ni u kom slučaju ne znači da se razvoj regije mora zasnivati na specijalizovanoj granskoj proizvodnji. Ukoliko baza privrednog razvoja regije pruža različite mogućnosti razvoja, onda i razvoju regije treba prići kompleksno, dovodeći privredu i ukupan razvoj u povezan i uslovljen proces. Kompleksnost regionalnog razvoja treba uslovno prihvatiti i pojedinačno tretirati, zavisno od konkretnih uslova i mogućnosti razvoja regije.

Kompleksnost regionalnog razvoja, sa geografskog aspekta, znači skladan razvoj društveno-ekonomskih sadržaja kroz jasno definisane funkcije regije. Naglašen tretman zaslužuju dominantni sadržaji regionalnog razvoja, shvaćeni u smislu nosilaca aktivnih promjena funkcija i fizionomije regije. Kompleksnost regionalnog razvoja nikako ne znači iskorištavanje »svega postojećeg«. Određeni regionalni sadržaji moraju se zaštititi a ne iskorištavati. U razmatranju problema ove prirode geografski pristup ima prednost nad ostalim. Svakako, problemi kompleksnog regionalnog razvoja u tijesnoj su vezi sa politikom regionalnog razvoja i prostornog planiranja. Veoma slaba, nerijetko i nikakva saradnja između nosilaca politike ekonomskog i kompleksnog regionalnog razvoja sa svim onima koji se bave proučavanjem prostora, bilo komponentno ili kompleksno, ima za posljedicu teritorijalnu neravnomjernost opšteg razvoja, niz problema proizišlih iz nesklada ekonomske zasnovanosti i mogućnosti razvoja, određene probleme u razvoju društva kao cjeline i tome slično.

Već smo istakli da ekonomski razvoj čini osnov regionalnom, na taj način ekonomski rejon postaje predmet interesovanja ne samo ekonomskih već i prostornih nauka, među kojima i regionalne geografije. Objektivno, teorija regionalnog razvoja učinila je rejon i koncept rejona glavnim predmetom regionalne ekonomike, shvatajući rejon kao teritorijalni podsistem nacionalne privrede (6, 2).

Ekonomski rejon su nastali kao rezultat razvoja robne proizvodnje i na njoj zasnovane teritorijalne podjele rada. Dakle, rejon su, između ostalog, istorijske kategorije koje se javljaju na određenom stepenu razvoja društva. Sa razvojem društva u cjelini, a pogotovo razvojem odnosa u okviru robne proizvodnje i na njoj zasnovane podjele rada, rejon podliježu prostornoj i funkcio-

nalnoj transformaciji. Rejon ne možemo posmatrati kao statičku kategoriju, nego naprotiv, kao veoma promjenjivu. Koliki je intenzitet tih promjena zavisi od niza stanja u razvoju društva u cjelini, kao i regionalnog razvoja prostora koji se istražuje.

Rejon se često određuje subjektivnim stavovima i ciljevima istraživača, na njega se ne gleda kao na realnost uslovljenu ekonomskim, istorijskim, socijalnim činjenicama, u dobroj mjeri predisponiranu prirodnim obilježjima.

Punu pažnju zaslužuje način na koji P. M. Alampijev određuje pojam ekonomskog rejona. Po ovom autoru rejon predstavlja »relativno zaokruženu privrednu teoriju koja se odlikuje svojom proizvodnom specijalizacijom, strukturom proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, specifičnim unutrašnjim ekonomskim vezama i vezama sa drugim ekonomskim rejonima«.

Bez obzira na brojne i različite definicije rejona postoje i neka podudarna shvatanja po kojima privredne rejone karakterišu zajednička obilježja, npr. to što su relativno zaokružene privredne cjeline, što predstavljaju osnovne komponente nacionalne privrede, što se stvaraju oko jednog ili više industrijskih centara i slično.

Tipološka klasifikacija rejona privlači, takođe, poseban interes. Obzirom na specifičnosti ekonomskog razvoja J. Boudeville izdvaja tri tipa rejona:

- a) homogeni
- b) polarizovani i
- c) planski.

Pod **homogenim rejonom** J. Boudeville podrazumijeva neke relevantne karakteristike jedinstvene ili slične u svim njegovim dijelovima. Ima teoretičara koji pod relevantnim karakteristikama podrazumijevaju sve elemente društveno-ekonomske i socijalne strukture, te konačno elemente prirodnog geografskog kompleksa. Smatramo da takva mišljenja nijesu ispravna. Homogenost ekonomskog rejona podrazumijeva teritorijalno—proizvodni kompleks. Homogenost u granicama teritorijalne organizacije rejona može biti zasnovana na istim, sličnim ili različitim elementima i faktorima razvoja. Ukoliko je proizvodna specijalizacija rejona zasnovana na različitijim elementima, faktorima i uslovima razvoja možemo govoriti o jačim unutrašnjim vezama, pa je time rejon homogeniji. Čvrste unutrašnje veze ekonomskog razvoja, koje podrazumijevaju i teritorijalnu ravnomjernost ekonomskog razvoja unutar rejona, pratiće i ostali društveni socijalni sadržaji.

Kao velike zablude pokazala su se shvatanja da je homogenost elemenata prirodnog kompleksa uslov za homogenost društveno-ekonomskih i socijalnih sadržaja rejona.

Polarizovani rejon, prema nekim teoretičarima, sastavljen je od heterogenih područja, koja su funkcionalno povezana i najčešće su komplementarna. Međutim, oni postavljaju pitanje intenziteta ekonomskih veza u pojedinim dijelovima rejona.

Ukoliko su heterogena područja nekog rejona dostigla visok stepen specijalizacije u određenoj materijalnoj proizvodnji, a svoj razvoj međusobno dovela u povezanu tehničku, tehnološko-proizvodnu i tržišnu cjelinu, onda s pravom možemo postaviti pitanje da li uopšte polarizovani rejon objektivno postoji. U uslovima neplanske i neorganizovane proizvodnje u granicama nekog rejona možemo govoriti o njegovoj polarizovanosti.

Pod **planskim rejonom** obično se podrazumijeva rejon u kojem se posebnim društvenim intervencijama usmjerava razvoj. Smatramo da bi svaki rejon morao biti planski tj. da bi njegov razvoj morao biti zasnovan na dugoročnoj

i kompleksnoj osnovi. Ni u kom slučaju planski rejon ne može se dovoditi u vezu sa centralističkim načinom upravljanja. Važno je napomenuti da planski razvoj i planska privreda ne isključuju zakone tržišta, već naprotiv.

Nijesu rijetki teoretičari koji regionalni razvoj zasnivaju na odlučujućem značaju izvoza, pa podjelu rejona vrše na:

- a) aktivne
- b) pasivne i
- c) uravnotežene.

Aktivnim se smatraju oni rejoni koji u međuregionalnoj razmjeni dobara bilježe višak izvoza nad uvozom. Ovi rejoni smatraju se nosiocem razvoja i progressa u nacionalnoj privredi. Kod **pasivnih rejona** situacija je obrnuta. Deficit kao posljedica većeg uvoza od izvoza smatra se podsticajem koga zemlja kao cjelina mora dati tom rejonu, zbog bržeg prevazilaženja postojećeg stanja i uspostavljanja novih ekonomskih odnosa.

Kod **uravnoteženih rejona** postignuta je ujednačenost između uvoza i izvoza.

U sovjetskoj regionalno-ekonomskoj literaturi prihvaćena je definicija rejona pod kojom se podrazumijeva TPK — teritorijalno-proizvodni kompleks koji funkcioniše na određenom prostoru nacionalne privrede.

Pored teorijskog značenja tipologija rejona ima i ekonomsko-politički značaj, jer direktno utiče na pravilnu i dugoročnu politiku regionalnog razvoja. Ukoliko se želi pravilno usmjeren regionalni razvoj onda se i tipologija rejona mora zasnivati na elementima socijalno-ekonomske strukture, specifičnostima unutrašnjih i međuregionalnih ekonomskih veza. Na ovako postavljenim principima veliki broj teoretičara prihvata podjelu rejona na:

- a) razvijene
- b) depresivne
- c) rejone u zaostajanju i
- d) nerazvijene.

Svi razvijeni rejoni prošli su intenzivnu fazu industrijalizacije. Njihov savremeni razvoj karakteriše visok udio sekundarnih i tercijarnih djelatnosti u ekonomskoj strukturi (5, 241). Razvijeniji rejoni po pravilu su aktivni. Vrijednost izvoza znatno premašuje vrijednost uvoza. Udio poljoprivrede u nacionalnom dohotku obično je mali, što uvijek nije slučaj. U svijetu ima primjera da je na bazi poljoprivrede i na njoj osnovi zasnovane industrije postignut visok razvoj. Razvijeni rejoni raspolažu najsavremenijom tehnologijom, naučnim informacijama i slično, pa kao takvi drže monopol nad ostalim rejonima.

Depresivni rejoni egzistiraju u industrijskim zemljama. Njihov razvoj, po pravilu, zasnovan je na tradicionalnim granama industrije: eksploataciji uglja, crnoj metalurgiji, tekstilnoj industriji i sl. Rejone u depresiji ne prati savremeni razvoj tehnike, tehnologije i naučnih dostignuća. Na svjetskom tržištu nijesu u stanju konkurisati razvijenim rejonima. Između ostalog, rejone u depresiji karakteriše problem nezaposlenosti, smanjen lični standard i slično (5, 242).

Glavna odlika **rejona u zaostajanju** je sporiji razvoj od nacionalnog prosjeka. Nerazvijena proizvodna struktura sa usitnjenom industrijom lokalnog i regionalnog značaja osnovni su uzrok sporog razvoja. Ipak, rejoni u zaostajanju prošli su osnovnu fazu industrijalizacije, koju nerazvijeni rejoni treba da prođu. **Nerazvijene rejone** odlikuje visok udio poljoprivrednog stanovništva u ukupnom, te visok udio primarnog sektora u ekonomskoj strukturi, a takođe i niska produktivnost, mali obrt kapitala, izvoz sirovina i poluproizvoda a uvoz industrijske robe i finalnih proizvoda (5, 242).

Za određivanje rejona i mjerenja razlika u njihovoj razvijenosti potrebno je iskazati obilježja pojedinačnim pokazateljima. Jedan od osnovnih pokazatelja stepena regionalnog razvoja je visina nacionalnog dohotka po stanovniku. Kao važni pokazatelji mogu se uzeti i indeksi produktivnosti, procenat zaposlenog stanovništva, stope migracije, procenat nepismenog stanovništva i dr. Posebnu pažnju u okviru analize regionalnog razvoja treba posvetiti stepenu iskorištenosti prirodnih i proizvodnih faktora.

LITERATURA

1. V. Rogić: O geografskoj misli, geografskoj disciplini i geografiji u Hrvatskoj. Geografski glasnik XLIX, Zagreb, 1987.
2. S. Ilešić: Pomen kompleksnog regionalnega aspekta v sodbini geografiji na primeru alpskih predelov Slovenije, Pogledi na geografijo. Partizanska knjiga, Ljubljana, 1979.
3. M. Vasović: Regionalna geografija i njena uloga u integraciji naše nauke, Zbornik XI Kongresa geografa Jugoslavije, Titograd, 1983.
4. V. Rogić: Geografski koncept regije, Geografski glasnik br. 25. Zagreb, 1963.
5. N. Čobeljić: Privreda Jugoslavije, knjiga druga, Beograd, 1980.
6. H. Sibert: Regional, Economic Growth: Theory and Policy, Scranton, 1969.
7. P. M. Alampiev: Ekonomičeskoe raionirovanie, gosplanizdag, Moskva, '59.
8. J. Boudeville: Les espaces économiques, Paris, 1961.

Rajko GNJATO

S u m m a r y

ON SOME PROBLEMS of REGIONAL GEOGRAPHY AND REGIONAL-GEOGRAPHIC DEVELOPMENT WITH SPECIAL REGARD to ECONOMIC-GEOGRAPHIC PROBLEMS

Regional geography is an analytic-synthetic science dealing with spatial complexes. The subject matter of regional geography is, principally, cultural landscape, i. e. cultural areal, its genetic development, contemporary functions processes and problems. The aims of study are directed towards the research of the impact the natural complex on the physiognomy and functions of the cultural socio-historic periode on the formation and distribution of cultural landscapes and cultural areals, so also on the contemporary functions, processes and problems of cultural landscapes.

The economic development presents the basic component of the complex regional-geographic development.